

Travnički decembar 1943. godine

(3. decembar 1943 - 6. januar 1944)

Trječeg dana u decembru 1943. godine štab divizije je počeo pomjerati jedinice sa dotadašnjih položaja. Više nije bilo neopodno bdjeti nad istočnim prilazima Travniku od Zenice i Sarajeva: napadi 1. proleterske divizije su prethodnog dana obustavljeni i nije prijetila opasnost da bi njemačko-domobranske jedinice, probivši se do Travnika, mogle udariti u nebranjena leđa nekih proleterskih brigada. No, ako i jest prestala opasnost od udara s leđa, nije se odustalo od djelomične blokade Travnika, posebno s južne i zapadne strane, prema prostranom slobodnom teritoriju. Od 3. decembra 3. lička je zatvarala južne izlaze iz Travnika, prema Gornjem Vakufu, kamo je privučena s pravca Travnik - Busovača, gdje su još jedan dan zadržani samo neki dijelovi 1. ličke brigade. Pravac Travnik - Busovača 3. decembra je konačno prepušten neprijatelju. Dijelovi snaga travničkog garnizona uspostavljaju kod Bile vezu s 1. bataljonom 369. puka 369. »vražje« divizije i 92. motoriziranim grenadirskim pukom.⁸⁷³

U borbenim jedinicama, komandama i službama 6. divizije 3. decembra 1943. godine bila su 2853 borca, 568 podoficira i 311 oficira; sektor: Busovača - Bare - Han-Kumpanija. Zbog toga što je »vrijeme vrlo maglovito« u povremenim sudarima jedinica 1. brigade s neprijateljem« nije moglo biti uspješne vatre« i to je njemačka pješadija, slijedeći tenkove, obilato iskoristila. Neke jedinice 92. motoriziranog grenadirskog puka su, skrivene maglom, ušle u raspored 3. bataljona 1. brigade. Toga dana taj bataljon bio je u divizijskoj rezervi, pod neposrednom komandom štaba divizije. Vijest o obustavljanju napada na Travnik umanjila je budnost »Božidara Adžije«. Njegove »patrole, koje su išle za hvatanje veze sa IX brigadom X divizije«, bile su zaskočene; ni štab bataljona, niti te patrole nisu osjetile neprijatelja, koji je »zašao s desnog boka III bataljonu I brigade... i tom prilikom je dvoje zarobljeno, 3 mrtva i 3 ranjena.«⁸⁷⁴ Poslije toga štab 6. divizije je s prikupljenim četama »Božidara Adžije« krenuo iz Kruščice u smjeru jugozapad, da bi se smjestio 12 kilometara južno od Travnika u planinskom selu Zaselja. I glavnini 1. brigade, je naređeno da se pomjeri u smjeru pomjeranja štaba divizije, tako da će štab brigade 3. i 4. decembra narediti 1, 2. i 4. bataljonu da zaposjednu položaje između Travnika i Kasapovića (ustaški izvještaj: »4. prosinca: U 19.40 sati tuklo je travničko topništvo selo Kasapovići, 7 kilometara jugozapadno od Travnika, gdje se prema potvrđenim podacima nalaze veće skupine odmetnika«)⁸⁷⁵

⁸⁷³> Zb. NOR, IV/21,666

⁸⁷⁴> AVII, 797, 14-8/3

⁸⁷⁵> Zb. NOR, IV/21,666

Đakovića, Pulca i Bijelog Bučja (neki pišu Bjelobučje). To su planinska, vilenička sela jugozapadno od Travnika, nekoliko kilometara južnije od Turbeta. Bataljonima 1. brigade je naređeno da »prekopavaju cestu Turbe - Donji Vakuf i da utvrđuju položaje«. ⁸⁷⁶»

Petodnevne borbe, a još više stalno manevriranje po teško prohodnom terenu, stalno bdenje u blatu, u vlazi, u magluštinama, izmorilo je sve jedinice 6. divizije. I štab je zaključio 4. decembra da »su snage 6. divizije dosta umorne«, ali ne kaže da su ih iznurile borbe, već stalni pokreti boraca, koji su »bili bosii«. ⁸⁷⁷

Šesta divizija je nove položaje južno, jugozapadno i zapadno od Travnika zaposjela umanjena, u odnosu na sastav od 28. novembra, za 14 boraca. Imala je 2812 pušaka, 221 puškomitraljez, 36 mitraljeza, 31 minobacač, 10 teških bacača, 4 protuoklopne puške, 1 protuoklopni mitraljez, jedan protuoklopni top i 2 brdska topa. S takvim boračkim sastavom i naoružanjem ući će u teške zimske operacije.

Vođena na ogromnom prostoru, nova njemačko-kvislinška ofanziva počela je 4. decembra 1943. godine. Nijemci su u te operacije uključili svojih 15 divizija. Ofanziva je u decembru 1943. i januaru 1944. godine izvedena kao splet od 13 borbenih operacija. Feldmaršal barun Maximilian Weichs je pet tjedana prije prve od serije operacija, 1. novembra 1943, obavijestio Hitlera da će u decembru »protiv Tita povesti borbu u velikom stilu, angažirajući sve raspoložive rezerve«. Mogao je - računajući samo na njemačke trupe, mada je on računao i na bugarske i na mađarske okupatorske divizije kao i kvislinge Nedića, Dražine »vojvode« i Pavelića - angažirati više od 300.000 vojnika. Ukupno je tada u Jugoslaviji bilo u različitim vojnim formacijama 450.000 okupatorskih i 350.000 izdajničkih vojnika.

Tito je »u dnevnoj zapovijesti« 10. decembra pisao da »njemačko-fašistički okupatori... na nekim sektorima naše oslobođene teritorije 14 dana vode ofanzivu«. Borcima, komandirima i političkim komesarima Tito je objašnjavao potrebu »da se još jedanput pokaže čitavom svijetu da je naša NOV Jugoslavije nepobjediva i da je ona dostojna povjerenja«. ⁸⁷⁸

Pet dana prije ove maršalove zapovijesti, 5. decembra 1943. godine, 1. brigada je, po bataljonima, raspoređena u Đakovićima, Pulcu, Bijelom Bučju i Kasapovićima. Štab brigada je bio u Bijelom Bučju, 4 kilometra južno od Turbeta. Brigada je zatvarala cestu i sve prolaze prema Donjem Vakufu i Bugojnu. Druga brigada je tada svoje bataljone raspoređila na komunikacijama prema Jajcu, a 3. između Travnika i Gornjeg Vakufa, djelimično i prema Busovači. Na tim položajima su brigade zadržane do 11. decembra, kad će u većim razmjerama njemačka ofanziva udariti i na zapadnu Bosnu.

Na položajima jugozapadno od Travnika, 6. divizija je od 4. do 11. decembra izgubila četiri borca, a 1. brigada nije imala gubitaka, dapače: 9. decembra u 1. brigadu »jedan drug dezertar se vratio i jedna drugarica stigla«. ⁸⁷⁹ Položaji Šeste divizije su najčešće tučeni artiljerijom iz

⁸⁷⁶> AVII, 797, 14-9/3

⁸⁷⁷> Isto

⁸⁷⁸> J. B. Tito, n. d. 18,38

⁸⁷⁹i AVII, 797, 14-10/2

Travnika. Povremeno su nadlijetali položaje i neprijateljski avioni. Tako je njemačka avijacija položaje 1. i 2. brigade bombardirala 6. decembra, a »nije bila aktivna, ali se pokazivala« i 7. i 8. decembra. Žrtava od avijacije nije bilo.⁸⁸⁰⁾ Avioni koji su se pojavljivali visoko nad položajima jedinica 6. divizije dolijetali su prvenstveno zbog podrške blokiranom travničkom garnizonu; komandant garnizona, na primjer, 8. decembra javlja da je »zrakoplov odbacivao streljivo za ovu pukovnicu.«⁸⁸¹⁾

Zbog početka nove ofanzive, onda kad je u sve jedinice stigla Titova desetodecembarska »dnevna zapovijest«, glavnina 6. divizije je pomjerena od Travnika preko Bugojna za Kupres. Tada je, naime, 1. proleterski korpus dobio zadatak da zaustavi nadiranje snažnih neprijateljskih jedinica, koje su potiskivale dijelove 8. dalmatinskog korpusa. Ključne borbe će biti vođene kod Livna i Šujice.

Prva brigada je privremeno bila pod komandom štaba 1. proleterske divizije, kojom su u ono vrijeme komandovali Vaso Jovanović i Vlado Šćekić. Brigada je dobila zadatak da zatvara pravce Travnik - Jajce i Travnik - Donji Vakuf. Dan prije nego će štab 6. divizije s 2. brigadom i prištabskim jedinicama krenuti prema Bugojnu i Kupresu, a 3. brigada prikuplja svoje snage da bi krenula prema Jajcu i Mrkonjić-Gradu, štab 1. proleterskog korpusa je - podstaknut »dnevnom zapovijesti« Vrhovnog komandanta - upozorio 1. i 6. diviziju da su »jake neprijateljske snage, potpomognute tenkovima i motorizacijom, započele ofanzivne operacije od Une do Lima, a također i na teritoriji Dalmacije.«⁸⁸²⁾

Vrhovni štab je štabu 1. proleterskog korpusa naredio da ne okuplja na jednom sektoru krupne formacije i da se jedinice ne upuštaju u teške frontalne borbe. Slijedeći uputstvo Vrhovnog štaba, Koča Popović i Mijalko Todorović su od potčinjenih jedinica tražili da ne zbijaju »veće snage na uske prostore«, odnosno da se drže »taktike pokreta i manevrisanja kombinovanih sa brzim i energičnim ofanzivnim akcijama na neprijateljske komunikacije, kolone, posade itd.«⁸⁸³⁾ Inzistirano je na stalnoj ofanzivnosti jedinica, koje su bile raspoređene po dubini napadnute slobodne teritorije. Prema planu štaba 1. proleterskog korpusa, svaka je brigada, zasebno ili u grupi brigada, raspoređena na »određeni širi sektor na kome će dejstvovati i manevrisati« tako što će »na pogodnim mestima i u povoljnim prilikama davati jači otpor ili vršiti jače napade«. Širi sektor na kome će dejstvovati i manevrisati 1. brigade bio je pravac Travnik - Donji Vakuf.⁸⁸⁴⁾ Brigada je imala zadatak da na tom pravcu onemogući prodor neprijatelja na slobodni teritorij, »s time da će, u slučaju da neprijatelj nastupa jako nadmoćnim snagama, brzo se izvući iz borbe i baciti se u pozadinu neprijatelja«, pri čemu će »obrazovati i diverzantske grupe sa posebnim diverzantskim zadacima«. Te grupe su morale »biti pokretne i stalno aktivne.«⁸⁸⁵⁾

Do 17. decembra jedinice 1. brigade nisu imale značajnijih okršaja. Mjestimično su vođene sporadične, usputne, obostrano neplanirane

880) IstO

881) Zb. NOR, IV/20, 669

882) Isto, 155

883) Isto, 157

884) Isto, 169

885) Isto, 157

čarke. Bataljoni 1. brigade su bili na izlazu od Turbeta prema Donjem Vakufu (jugozapad) i prema Jajcu, kamo vode dvije planinske ceste, južnija izvornim dijelom Vlaške, pa preko Hamandžića, Dubrava i Krezluka, a sjevernija preko Delilovca, Gostilja, Kruščice i Kariča (sjeveroistočni ulaz u Jajce). U bojnjoj relaciji 6. divizije je onog dana, kad je zametnuta žesća borba na izlazu iz Travnika, 17. decembra, zapisano da je vrijeme hladno i oblačno, a brigada da je i dalje pod komandom štaba 1. proleterske divizije. Podatak o borbi je sažet: »vodila borbu sa neprijateljem koji je bio ispao iz Travnika« i uopćeno da je »imala mrtvih i više ranjenih«.^{886>}

Uoči sedamnaestodecembarske borbe, bataljoni 1. brigade su bili raspoređeni:

- na sjeverozapadnim padinama Vilenice, između Kicelja (visinska kota 1235) i seoceta Zlokići, 3 kilometra jugozapadno od Travnika (»Matija Gubec«);

- između Zlokića i Miškića-Brda, na po puta Travnik - Turbe (»Marko Orešković«);

- Božidar Adžija je u noći 17. i 18. decembra iz Đakovića poslan na izviđanje južnih izlaza iz Travnika, jer je bilo javljeno da se neprijatelj »pokazao na prostoru Duboko-Rastovo i Jagodići«;⁸⁸⁷¹

- »Pekiša Vuksan« je bio u brigadnoj rezervi u Pulcu.

Štab brigade je bio kilometar jugozapadnije od Turbeta, u Bačvicama.

»Prilikom držanja ovih položaja«, pisao je 19. decembra komandant brigade kapetan Milan Dimić, »jedinice su se dosta dobro utvrdile i održavale vezu između jedinica«.^{888>} S četom pratećih oruđa (6 oruđa), inženjerskim vodom i četama za vezu tada su bataljoni 1. brigade na travničkim položajima imali »oko 1100 vojnika«.⁸⁸⁹¹ Sjeverno od rasporeda 1. brigade, na južnim padinama Vlašića, položaje je držala 13. proleterska brigada »Rade Končar«.

Njemačko-ustaški topovi i bacači su u noći 17. i 18. decembra žestokom vatrom pokušali olakšati prodor svoje pješadije kroz zapadne izlaze iz Travnika. Grmilo je od kasnih sati 17. decembra. Vatra je pojačana »naročito posle pola noći«.⁸⁹⁰¹ Neprijateljska pješadija je prema položajima 1. brigade krenula više sati poslije početka artiljerijske pripreme. Tek u 8 sati 18. decembra se streljački stroj pojavio ispred Miškića Brda, Kraljevice, Vidoševića, Viskovića i Zlokića na ustalasanom, brdovitom terenu sjeverozapadne Vilenice. Druga neprijateljska kolona je nastupala sjeverno od ceste Travnik - Turbe, prema Radića - Brdu, u smjeru rasporeda 13. proleterske brigade. Ustaško-njemačka komanda iz Travnika je imala namjeru »neprijatelja iz bližih sela zapadno od Travnika protjerati i zadati mu gubitke«.⁸⁹¹¹ Osim bataljona legionara 369. divizije, Zagrebačka konjička pukovnija je »odredila u ovaj pothvat jedan kombinirani sklop sastava: 1 stožerni ščet, 2 streljačke sati, vod strojnica, 2 teška bacača«. Prugom prema Turbetu iz Travnika je

^{886>} AVII, 797, 14-11/2

^{887>} Zb. NOR, IV/20, 375

^{888>} Isto

^{889>} Isto

^{890>} Isto

^{891>} Isto, IV/21,671

»upućen 1 podhvatni vod«, a »oklopnom vlaku je bilo naređeno napredovanje dok stanje željezničke pruge dozvoljava«. Zapovjedništvo Zagrebačke konjičke pukovnije će kasnije izvijestiti da je »lievokrilni satk onaj koji će prvi zametnuti borbu s jedinicama 1. brigade u 8.15 sati »imala jak dodir sa neprijateljem na koti 772«, ispred Vidoševića i Viškovića, i da je u 9.10 sati zaposjela Viškoviće.⁸⁹²⁾

Dok su jedinice »Marko Oreškovića« i »Matije Gupca« svom žestinom »odbijale neprijateljske juriše«, jedna ustaško-domobranska bojna je iskoristila odsustvo 3. bataljona »Božidar Adžija« iz Đakovića i, vođena od dvojice seljaka, koji su se prethodnog dana prokrali iz Zlokića u Travnik, puteljcima preko Vukova ušla u Đakoviće, da bi odatle, krećući se u smjeru sjevera, zagrnuta gustom maglom, na Vučjim jamama i padinama Kicelja izbila u zaleđe 4. čete 4. bataljona »Matija Gubec«. Komandir čete, iskusni Miloš Đaković, upravo je mlade vojnike obučavao u rukovanju mitraljezima, a komesar čete Stevo Dragišić je s 1. vodom održavao vojno-politički čas.

Dvadesetogodišnji mitraljezac Srđan Poznić iz Škara, tih mladić i skroman, i ovoga se puta pokazao preduzimljiv. U 9 sati neprijateljska kolona je izbila pred stražara mitraljeske čete, koji je uspio opaliti nekoliko metaka. Neprijatelj se munjevito sručio u selo Glumci opkolivši 4. četu. Došlo je do ogorčene borbe. Teški mitraljez Srđana Poznića je prvi tukao neprijateljsku kolonu. Da se Poznić nije snašao i da komesar čete Stevo Dragišić nije u magnovenju izvukao 1. vod prema koti 722 i Prihićima, 4. četa 4. bataljona bi doživjela katastrofalan poraz. Dragišić je odmah poslao po pomoć u Zlokiće šesnaestogodišnjeg kurira Nikolu Majetića, koji će preživjeti sve ratne nedaće, a kad se u junu 1945. godine pojavi u rodnom Prozoru, kod Otočca, grupa ustaša, koji su se krili na Velebitu, uhvatit će ga i peći nabijenog na ražnj. Spretan i hitronog taj dječak tragične sudbine, 18. decembra je brzo stigao u Zlokiće, gdje mu je rečeno da je komandant Drobac, ocjenjujući po žestini borbe tešku situaciju 4. čete, »hitno ubacio jednu četu iz rezerve da natkrili neprijatelja i da ga tuče sa sjeverozapadne strane u Glumcima«. Istovremeno je i Jovo Bursać ubacio u borbu prema Glumcima dijelove 1. bataljona.

Dok se u zaleđu rasporeda 4. bataljona borba rasplamsavala, na lijevom krilu, nad desnom obalom Lašve, na Miškića-brdu tri puta je bila u protujurišu 2. četa 4. bataljona. Na Miškića-brdu, na koje je neprijatelj napadao od ranog jutra, s komandrom Jandrom Zunićem i komesarom Simom Baukom bio je i zamjenik komandanta bataljona, uvijek smireni, blagotvorni Mirko Dubajić. U protujurišima 2. čete ranjena su 3 borca. Kad je ranjen vodnik Dušan Bokan, Milka Glumac, snažna djevojka, koja je bila i bombaš i bolničarka, uletjela je među ustaše, bacila na njih dvije bombe i izvukla vodnika. U narednom protujurišu izvukla je ispred ustaškog streljačkog stroja Josu Primorca. Zbog toga što je - kako je to kazano u izvještaju štaba brigade - »2-ga četa IV bataljona sa zamjenikom komandanta 3 puta vršila protujuriš na Miškića-brdo i izbacivala neprijatelja sa istoga« ta će četa od štaba divizije biti proglašena najboljom četom (za decembar 1943) u čitavoj diviziji.

Ustaška bojna, napadnuta u Glumcima od djelova 1. i 4. bataljona i grupe mitraljezaca 4. čete 4. bataljona, dva je sata odolijevala napadima. Provukla se tek u podne »Dijelovi IV i I bataljona nastavili su energično gonjenje neprijatelja, koji je pretrpio osjetljive gubitke«. ⁸⁹³ I 1. brigada je imala velike gubitke, čak 8 mrtvih. Štab 4. bataljona je bio zasut takvom vatrom da se pukim čudom spasio. Rafal je po prstima zakačio komesara Božu Pavičića i kurira Premuža, a kuriru Groznadiću je izrešetao šinjel.

U analizama o osamnaestodecembarskoj borbi u štabu brigade će biti kazano da je neprijatelj poremetio plan dobro razrađene obrane i lukavo proturenom viješću o tome kako se neprijatelj pojavio južno od Travnika, kamo je upućen bataljon »Božidar Adžija«, ostavivši nezaposjednut rajon sela Đakovići, i »pomoću vodiča i jake špijunaže, iskoristivši maglu«. Također je u tim analizama i u izvještaju štabu 6. divizije kazano kako je »neprijatelj zaista postigao iznenađenje, zabacivši cijelu jednu bojnu u našu pozadinu«. Pohvaljen je čitav 4. bataljon, a posebno komandant kapetan Đuro Drobac, »koji se je u najkritičnijem momentu sa jednom četom bacio neprijatelju u leđa i bok i primorao neprijatelja na odstupanje koje je ličilo i na bjekstvo«. ⁸⁹⁴ Komesar brigade je poslije borbe postrojio tu četvu i pohvalio sve borce, a za komandira Branka Pokrajca Jabana i komesara Đuru Lavrnjića je rekao kako su »sa svojim borcima osvjetlali obraz bataljonu i brigadi«.

Poginuli su: iz 1. bataljona Mane Medić, a iz 4. bataljona Ilija Cvjetićanin, politički delegat voda, Miloš Perić, desetar, te borci Mile Krpan, Perica Sovilj, Dane Božić, Ivo Glavan (u Privlači za razliku od ostalih imenjaka zvan Ivica Maloga Luke) i Ljuba Magaš, zapamćena po duhovitosti i pjevanju, ali i po tome kako je na položaju poslije borbe nađena zaklana. Osim komesara 4. bataljona Bože Pavičića, od kojeg je dužnost preuzeo Đuro Ljuština (njega je u 1. četi 2. bataljona zamijenio Stevo Uzelac, prekomandovan iz 3. brigade), ranjeni su Mile Zorić, Janko Grozdanić, Stipe Premuž i Dušan Bokan iz »Gupca«, te Šime Vukić iz »Oreškovića«.

Uoči odlaska brigade s travničkih položaja, 22. decembra, ustaše su ponovo prodrle u raspored 1. brigade »Dijelovi Zagrebačke konjičke pukovnije i 2. bataljona 369. puka 369. »vražje« divizije su nadirali zapadno od Travnika u smjeru Zlokići - Vidoševići, prema selu Viskovići. Iz oklopnog vlaka tučeno je selo Kokošari i Miškića-brdo.

Borba je 22. decembra vođena na istim bojištima kao i 18. decembra, između Kicelja i Miškića-brda. Sudar je izbio u 6.30 sati. I ovog puta napadu neprijateljeve pješadije je prethodila snažna artiljerijska i minobacačka priprema. Neprijatelj je pod zaštitom guste magle uspio da se približi predstražarskim položajima 3. bataljona, gdje je sačekan jakom puškomitraljeskom i puščanom vatrom. Neprijatelj je bio brojno jači. Imao je znatno više automatskog oružja i minobacača. Artiljerijom je dobro uzorao položaje 1. brigade prije nego što će pješadija krenuti u napad, pa nije čudno - iako se ovoga puta ne može govoriti o iznenađenju - što su domobransko-legionarske trupe pod zapovjedništvom

⁸⁹³> Isto, IV/20,374

⁸⁹⁴> Isto, 376

njemačkih oficira u prvom naletu zaposjele predstražarske položaje »Božidara Adžije«, na južnom izlazu iz Travnika, jugozapadno od Dolca, preko Vileničinih staza.

Najžilaviji napadi neprijatelja bili su usmjereni na desno krilo 1. brigade prema Vilenici, »gdje je bio odbacivan više puta i na koje krilo nije mogao prodrijeti nikako, već je sa jednim klinom, tj. manjim snagama, izbio na kotu Kicelj.«⁸⁹⁵¹ Glavne snage iz Travnika su napadale na položaje »Pekiše Vuksana« i »Marka Oreškovića« između brda označenog brojem 772 (Visković-Vidoševići) i Miškića-brda. Klin neprijateljskog napada, koji je, zaobišavši obrambene položaje »Božidara Adžije« izbio na 1235 metara visoki Kicelj, ugrozio je raspored 1. i 2. bataljona No, nije bilo panike. Višestruko izražavane sposobnosti Milana Dimića, nesuspregnuta hrabrost njegovog zamjenika Dragana Rakića i promišljena smionost operativca Miloša Čankovića, kao i komandantske sposobnosti Jove Bursaća i Đure Radovanca, dolaze do punog izražaja. Brzo su povezali sve redove, na pogodnim pravcima koncentrisali snage i potom s mnogo poleta izveli žestok »protivnapad na neprijatelja koji je bio bačen sa naših predstražarskih položaja I i II bataljona i sa glavnog položaja III bataljona«, tako da je neprijatelj »u paničnom bijegu odstupao prema Travniku praćen sa vatrom i pokretom naših snaga«. U ovom jutarnjem sudaru 22. decembra poginuo je jedan, a ranjeno je pet boraca. Presudan obračun je bio na položajima 2. bataljona, i to između Šipovika i Viskovića, na koti 772. Na tom tek mjestimično pošumljenom brdu vod Dušana Ivančevića i najmlađeg političkog delegata u brigadi Miće Čušića sina trepčanskog rudara i majke rođene u SAD, - 3. vod 3. čete 2. bataljona - u silovitom zaletu ušao je u neprijateljski raspored i, po ocjeni štaba brigade, »neprijatelju nanio osjetljive gubitke na koti 772«. Pohvaljen je čitav vod, a posebno - bez spominjanja imena - komandir i politički delegat voda. I Ivančić i Čušić su bili, reći će kasnije Đuro Radovanac, »ponos Drugog bataljona«. Kratko vrijeme poslije te borbe Dušan Ivančić je preuzeo dužnost zamjenika komandira čete (dotadašnji zamjenik, Milan Bjelobaba, pobjegao je u Liku), a šesnaestogodišnji Čušić će u zimskim operacijama biti toliko iscrpljen da će ga morati iz Drvara poslati na oporavak u zavičaj. Osim njih dvojice i njihovog voda, štab brigade je 22. decembra pohvalio i dvojicu komandira vodova »Božidara Adžije«: Stevo Levnaić (3. vod 3. čete) se »hrabro držao na koti Kicelj i manevrisao za vrijeme borbe, te također (kao i Ivančićev vod) nanio neprijatelju osjetljive gubitke«, a osim toga »štiti je iznošenje ranjenih drugova«; Petar Zorić je »pokazao svoju hrabrost« tako »što je u najvećoj neprijateljskoj vatri i njegovom (neprijateljevom) nastupanju uspio izvući ranjenog druga, kao i oružje koje se nalazilo kod njega i kod jednog mrtvog druga«.⁸⁹⁶⁾

Krntijaši se sjećaju da se na obroncima Kicelja istakao »jedan Privlačanin, Danko«, koji je »za šiju uhvatio neprijateljskog vojnika«. Vjerovatno je riječ o više puta pohvaljenom Danku Suriću.

Za ličke brigade se obično govorilo da su elite borbene jedinice; srbijanski komunist inž Dragoslav Mutapović, koji je rukovodio i u

«Š» Isto, 469
896) Isto

proleterskim i u krajiškim brigadama, kad je preuzeo dužnost komesara 6. divizije uočio je da je »vojničkija: imala je više vojničkog duha i discipline od jedinica u kojima sam dotle ratovao«. Upravo u toj diviziji je, piše »postao vojnik više nego ranije, jer takva je bila sredina, takav sam morao postati, jer drugačije u njoj ne bih mogao opstati«. ⁸⁹⁷ Ali, io ne znači da je u kulturno-prosvjetnim akcijama 6. divizija i njena 1. brigada zaostajala. Aktivnost je bila mnogostruka i višesmjerna. Bora-veći u travničkim selima, gdje narod još nije bio masovno uključen u narodnooslobodilački pokret, naročito je intenzivno razvijan kulturni i propagadni rad. Dotadašnji »lički program« glumačko-recitatorskih grupa i bataljonskih korova u Bosni je prilagođavan tradiciji, kulturi i naravi tamošnjeg muslimansko-hrvatskog življa. U izvještajima o toj aktivnosti naglašavani su uspjesi diletantske grupe 1. bataljona koja je na svojim priredbama u Turbetu okupljala staro i mlado. ⁸⁹⁸

U partijsko-skojevskom i, općenito, političkom radu dominirale su teme vezane za Drugo zasjedanje AVNOJ-a i njegove povjesne odluke. Saznanje o savezničkom priznanju NOV, kao jedine oružane antifašističke sile u Jugoslaviji, bilo je izuzetan poticaj za prikupljanje energije u daljim naporima.

Novi politički komesar divizije, srbijanski predratni komunist, koji je među bosanskim prvoborcima proveo godinu dana, inženjer Dragoslav Mutapović Mutap, čovjek visokih moralnih normi i bogatog obrazovanja, jednako i mudar i hrabar, po čemu je brzo postao mio Ličanima, primio je dužnost 12. decembra, kad je u diviziju došao i novi politodjel divizije (Mato Radulović je bio rukovodilac polit-odjela, Uroš Bajić zadužen za političko-partijski rad. Ljubica Purić - kultura i prosvjeta, Jovan Barović - omladina, Branko Vučinić - »pomoć ostalim drugovima«). Mutapović će kasnije pisati da je odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a u decembru 1943. godine »trebalo razraditi ne samo za borce nego i za veći deo rukovodećeg kadra. Jednostavno, trebalo ih je prevesti, ako se tako može reći, na običan jezik borca, da bi ih razumeli i da bi postale njihova neotuđiva svojina«. ⁸⁹⁹

Za živ i raznovrstan kulturno-zabavni i prosvjetni rad brinuli su kulturno-prosvjetni odbori bataljona i propagandni odsjek divizije. »Ličani su, inače, među jedinicama u onom kraju bili poznati kao ljudi sa izraženim smislom za organiziranje zabavnog života«. ⁹⁰⁰ Rukovodilac divizijskog politodjela Mato Radulović piše kako ga je »oduševljavao smisao boraca da brzo sastave prigodnu pjesmu o Titu, Partiji, svojoj Lici, svojim pobjedama«, a piše i o tome da ih je »slušao kako s pjesmom podnose teške rane«. ⁹⁰¹

Na položajima jugozapadno i zapadno od Travnika 1. brigadu su smijenile jedinice 1. proleterske divizije 23. i 24. decembra. Ujutro 24. decembra svi dijelovi 1. brigade su bili u Turbetu. Kolone su u 8 sati

⁸⁹⁷> Dragoslav Mutapović, U 6. diviziji postao sam više vojnik, Zb. *Sesta proleterska divizija*, 519

⁸⁹⁸) Aleksa Ivanović, Fragmenti o partijsko-političkom radu, Zb. *Sesta proleterska divizija*, 522

⁸⁹⁹> Dragoslav Mutapović, n. d.

⁹⁰⁰1 Mato Radulović, n. d.

9°» Isto

krenule u smjeru jugozapada praćene ledenom kišom. Prešavši Komar, brigada je u 18 sati stigla u Donji Vakuf, gdje je i prenoćila. Ujutro 25. decembra stigla je u Bugojno.

Brigada je u Bugojnu i okolnim selima zadržana kao korpusna rezerva,^{902r} odnosno »kao rezerva za pravac Kupres - Travnik«.^{903r} Jedinice su ponovo u prilici da se srede i odmore, da se borci očiste od ušiju i ošišaju, da operu i okrpaju veš i odjeću, da se češće u kolo uhvate i da učestalije i više uče«.^{904r}

Krajem decembra 1943. godine u sastavu 1. brigade značajnih promjena nije bilo, osim što su posljednjeg dana te godine »dva druga oficira otišla u novu 35. ličku diviziju za komandante bataljona, 3 za komandire četa, a jedan za komesara«.⁹⁰ⁿ Za starješine u 35. ličkoj diviziji (»Tri'es'peta, jabuko i grožđe, čuvaj Liku dok Šesta ne dođe«) osim šestorice oficira 1. brigade, dio kadra su dale i 2. i 3. brigada 6. divizije.

Na staru godinu 30. decembra 1943, iz Bugojna je malom partizanskom željezničkom kompozicijom otpremljen i kompletan bataljon »Pe-kiša Vuksan«: bio je zadužen za bolničku zaštitnicu u Jajcu. Ostali bataljoni su Bugojno napustili tek 7. januara 1944. godine.

*«> **Zb. NOR, IV/22, 191**

⁹⁰³¹ Ayil, 797,14-14/2

⁹⁰⁴¹ Miloš Čanković, *Dnevnik 1942-1945*, neobjavljeni rukopis, original u Muzeju revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije 4333.III.303/3 (dalje:MRJ, 433.III.303/3)

TME> AVII, 797, 14-14/2